

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2001, C.6, S.1 s.183-194.

ÇEVİRİ

GÜNEY AKDENİZ BÖLGESİ ÜLKELERİNDE KALKINMA VE KALKINMA SORUNLARI^(*)

Volker NIENHAUS^{*}

Çev.: Yrd.Doç.Dr.Seyhun DOĞAN^(**)

Bu çalışmada, "Güney Akdeniz Bölgesi" coğrafik anlamda değil, politik anlamda kullanılmaktadır. Akdeniz Bölgesi politikaları kapsamında Avrupa Birliği ile ilişki içerisinde olan Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun on iki ülkesi ve bölgeleri; Fas, Cezayir, Tunus (Mağrip ülkeleri); Mısır, Ürdün, Filistin, İsrail, Lübnan, Suriye (Maşrik ülkeleri); Malta, Kıbrıs, Türkiye (Kuzey Akdeniz ülkeleri)'dir¹. Bu ülkelerin ekonomik kalkınmasına ilişkin güncel gelişmeyi ve perspektifi dikkate alan ifadelerdeki güçlüklerin kaynağı, yalnızca eksik ve tutarsız veriler değildir. İlk olarak, bu ülkelerin yapısal özellikleri çok farklıdır; ikinci olarak, çoğu kez önemli ekonomik göstergeler, aynı ülke için kısa vadeli tahminleri belirsiz kılan yıllık büyük dalgalanmalar göstermektedir². Yine de ülkeler arasındaki farklılıklara değinmeden önce, orta vadeli bir süreç için geçerli olacak bazı açıklamalar yapılabilir³.

* Volker NIENHAUS, "Entwicklung und Entwicklungsprobleme in Laendern des südlichen Mittelmeerraums", **Aus Politik und Zeitgeschichte**, B 17/99, 23 April 1999, s.20-28'den tercüme edilmiştir.

** İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü

¹ Libya, Avrupa Birliği'nin partner ülkeleri grubuna girmiyor; ancak çalışmanın bütünlüğü açısından metinde ve tabloda bu ülke hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

² Örneğin, hammadde ihracatı ekonomisinde belirleyici olan ve dünya piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalardan etkilenen Cezayir ve kısmen de Mısır gibi ülkeler veya milli hasılasında tarımın büyük payı olan ve hava şartlarından etkilenen ülkeler, örneğin Fas söz konusudur. Bunun yanı sıra, özellikle sermaye hareketlerinin duyarlı olduğu ulusal ve bölgesel politik faktörler de büyük rol oynamaktadır (örneğin, iç huzursuzluklar veya barış sürecinde gelişmeler ve gerilemeler). Mısır, Ürdün ve Filistin bunun en iyi örnekleridir.

³ Bu makale, İnternet üzerinden ulaşılabilen Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (www.worldbank.org veya www.imf.org) ve Deutsche Bank (Seri: Emerging Markets) tarafından yayınlanan güncel ülke raporlarına dayanıyor. Politik kalkınma üzerine detaylı bilgi, Hamburg'daki Alman Orient Enstitüsü tarafından yıllık yayınlanan Orta Asya raporunda da bulunmaktadır. İsrail, Malta ve Kıbrıs dışında bu bölgelerin tüm ülkelerine ilişkin değişik ulusal ve uluslararası kaynaklardan oluşan geniş bir istatistiki veriler tablosunu Ankara'daki Statistical, Economic and Social Research and Training Centre of Islamic Countries (www.sesrteic.org) yayınlıyor. Yabancı yatırımçılara ve AB'nin Akdeniz ülkeleri politikasındaki güncel gelişmelere ilişkin detaylı bilgiler Euromed İnternet Forum (www.euromed.net) tarafından sürekli yayınlanmaktadır. Burada, AB tarafından yazılması

I. EKONOMİK KALKINMADAKİ ORTAK YÖNLER

1. Makroekonomik İstikrar

Bu bölgenin hemen hemen her ülkesinde yıllardır – özellikle Uluslararası Para Fonu (I.M.F.), Dünya Bankası ve AB'nin desteği kapsamında – istikrar ve yapısal uyum politikaları uygulanmaktadır⁴. Çoğu ülkede, %10 veya daha düşük⁵ düzeyde bir enflasyon oranına ulaşılarak ve döviz kuru dalgalanmalarının önüne geçilerek, makroekonomik istikrarın sağlanmasında tatminkar bir başarı elde edilmiştir. Birçok ülkede bütçe açıkları sınırlandırılmış ve yıllık iç borçlanmalarda azalma sağlanmıştır⁶.

Birçok durumda, dış borç servisinin ekonomi üzerindeki yükü sürdürülebilir hale getirilmiş ve bazı ülkelerde de (dış borç servisinin ihracata oranına ve/veya dış borç miktarının milli hasılaya oranına uygun olarak) azaltılmıştır. Nihayet, bu bölgedeki çoğu ülkede (ortalaması düşük olan) kişi başına gelirin de artmasına neden olan orta vadeli istikrarlı bir ekonomik büyüme sağlanmıştır⁷. Ancak, 90'lı yılların ortasından bu yana söz konusu büyüme oranlarındaki artış hızı yavaşlamıştır.

2. Yapısal Uyum

Genel olarak, makroekonomik başarılar kadar etkili olmasa da ve kısmen, özellikle Batılı mali kurumların ve yatırımcıların beklentilerinin çok daha gerisinde kalsa da piyasaların liberalleşmesinde, kamu işletmelerin özelleştirilmesinde ve sektörel ekonomik yapıların giderek dünya piyasasına entegrasyonuna uyum sağlamlarında ilerleme sağlanmıştır. Bu, özellikle yabancı yatırımcıların bu bölgelerdeki gelişen sermaye piyasalarına çok kısıtlı girme olanakları ve özelleştirme çabaları için geçerlidir⁸. Çoğu özelleştirme programlarının merkezinde, telekomünikasyon işletmeleri ve mali kurumlar bulunmaktadır. Bu tür özelleştirmeler – belki yabancı katılım ile – işletmelerin etkinliklerini arttırmalarını sağlayabilir. Fakat, telekomünikasyon ve mali sektör arasındaki rekabet gelecekte de fazla sınırlı kalırsa, elde edilen verimlilik avantajlarının talep edenlere de aktarılması belirsizleşecektir. Bu da zaten, özelleştirmenin yenileme ve yapısal uyum aracı olarak değil de bütçe için gelir elde etmek aracı olarak görüldüğü bu ülkelerde imkansız gibidir.

istenilen ve şimdiye kadar uyguladıkları Akdeniz ülkelerine yönelik politikasını değerlendiren bir metin de bulunmaktadır. Son olarak, Avrupa Komisyonu tarafından en son açıklanan Malta, Kıbrıs ve Türkiye'nin AB'ye yaklaşmalarının son durumu üzerine yazılan rapora da değinmek gerekiyor (europa.eu.int/comm/dgla/enlarge/report-11-98-en/index.htm ve europa.eu.int/comm/dgla/enlarge/malta/opinion-02-99/index.htm).

⁴ IMF, Dünya Bankası ve AB'nin ilişki içerisinde olmadığı önemli bir istisna Libya'dır.

⁵ Ortalama % 80 oranında enflasyona sahip olan Türkiye önemli bir istisnadır.

⁶ En çok göze batan istisnalar Malta ve Türkiye'dir.

⁷ Cezayir ve Ürdün'de kişi başına gelir azalma göstermektedir. Fas'ta kişi başına gelirin artış hızı yalnızca %0,7 oranındaydı.

⁸ Özelleştirmenin hızı Magrip ülkelerinde ve Mısır'da yavaşladı. Ürdün'de kısa bir zaman öncesine kadar özelleştirmeye karşı parlamentoda büyük bir muhalefet vardı. Türkiye'de de – aksi iddia edilse bile – uzun zaman özelleştirme sadece tereddüt içinde yürütüldü. Ancak, Mesut Yılmaz'ın başbakanlığı zamanında bu süreç hızlandırıldı.

3. Emek Piyasaları

90'lı yıllardaki ekonomik iyileşme ve istikrara rağmen, çok sayıda ekonomik sorun çözüme kavuşturulamamıştır. En önemli sorunlardan biri de emek piyasasındaki genç nüfusun fazla olmasıdır. Bu sorun, 90'lı yıllarda nüfus artışının sınırlandırılmasında başarılı olan ülkelerde de görülmektedir. Çünkü, bugün emek piyasasındaki sorunlar doğum artış hızının yüksek oranda seyrettiği 80'li yıllardan kaynaklanmaktadır. İstihdam sisteminin esnekliğine göre ya açık bir işsizlik, ya informel sektörde istihdam artışı ya da ücretler üzerinde bir baskı ortaya çıkacaktır. Her durumda başlı başına bir sosyal problem potansiyeli mevcuttur. Bu potansiyel, ekonomik durum ne kadar ümit verici değilse ve mevcut rejim ne kadar baskıcı ise, o kadar çabuk politik bir radikalleşmeye dönüşebilir.

4. Adil Olmayan Gelir Bölüşümü

Güney Akdeniz Bölgesi ekonomilerindeki büyüme başarıları, genelde eşit bir biçimde dağılmamıştır. Bir yandan, büyük ülkelerde çoğu kez ülke dinamiğinin toplandığı yoğun nüfuslu bölgeler ile nispi durumun kötüleştiği kırsal kesim arasındaki kalkınmada belirgin bölgesel farklar; diğer yandan da Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da genellikle çok büyük düzeyde kişisel gelir ve servet yoğunluğu bulunmaktadır. 90'lı yıllardaki yapısal dönüşüm ve büyüme sonucunda, söz konusu bölüşüm ilişkisinde esaslı bir değişim olduğuna dair hiç bir belirti yoktur.

II. İSTİKRAR VE YAPISAL UYUMDA SİYASAL ÇATIŞMA

1. Fayda ve Maliyet Asimetrisi

Eğer, istikrar ve yapısal uyum programları, çoğu kez Batı kurumlarının arzu ettiği tutarlılıkla yapılmıyorsa; söz konusu bu durum, politikanın fayda ve maliyet bölüşümündeki asimetrisinden kaynaklanmaktadır. Liberalleşmeden, genelde yeteri derecede çeşitlendirilmiş ve yabancı ortaklarıyla olan iş ilişkileri sayesinde modern teknolojiye ulaşma imkanına sahip ve uluslararası pazarlama yollarını kullanabilen bir ülkenin büyük özel işletmeleri faydalanmaktadır. Bu işletmelerin arkasında, ekonomik elit kesim veya toplumun zengin kesimi bulunmaktadır. Buna karşılık, uygulanan politikaların maliyetini toplumun orta ve fakir kesimi taşımak zorundadır. Buna örnek olarak; liberalleşme nedeniyle yabancı rakiplerle kızışan rekabetin sonucunda, şimdiye kadar var olan iş yerlerinin, özelleştirmeden veya küçük işletmelerin iflasından sonra işten çıkarmalar yüzünden kaybolmasını verebiliriz. Ekonomideki büyüme sayesinde, en az aynı sayıda yeni işletmeler ve iş yerleri ortaya çıksa da işsiz bırakılanların burada yeni iş bulmaları mümkün olmayabilir. Çünkü, yeni iş sahalarının değişik yerlerde kurulması ve farklı kalifikasyon gerektirmesi muhtemeldir. Sosyal amaçlı harcamaların azaltılması, temel ihtiyaç mallarının üretimi için verilen teşvik priminin kesilmesi ve sübvans edilmiş kamusal edimlerin fiyatlarının gerçek maliyete ayarlanması, yani yükseltilmesinin yanı sıra bütçenin konsolidasyonu da toplumun alt kesimlerini olumsuz etkilemektedir.

İstikrar ve yapısal dönüşümden olumsuz etkilenen toplum kesimlerinin muhalefetinin, kamusal olarak tam bileşimi fiilen tanınmayan ve bu yüzden de gerçekten bir araya gelmesi mümkün olmayan ve dönüşümden muhtemelen kazançlı çıkan gruptan, kamuoyunda daha çok sesini duyuracağı beklenebilir. Böyle bir muhalefetin önünde politik güç dengesine göre hükümet, kendisinin ayakta kalabilmesi için yapısal uyumda yavaşlatıcı önlemleri gerekli görebilir. Bu, yalnızca toplum tarafından görevi elinden alınabilen yönetim sistemleri için değil, aynı zamanda yönetime darbe yapılabilen, yönetimi devirebilen veya başka hükümdar ya da başkan tarafından değiştirilebilen otoriter rejimler için de geçerlidir.

Yani, reformun derinliğini ve hızını değerlendirmede politik sorunları sürekli göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü, burada yükümlülük kısa vadede teşkilatlanabilen ve çatışmalara dayanıklı gruplara düşerken, reform çabalarının meyvelerini daha sonra ve çoğu kez tam tanımlanamayan gruplar toplamaktadır. Eğer, hükümet farklı ifadelerle rağmen önceden olduğu gibi fonksiyonel piyasa ekonomisinin hukuki çerçevesini oluşturmayı, örneğin etkin olmayan işletmelerde istihdamı sağlamak için piyasada faaliyette bulunuyorsa, bu ilişkiler bütünü için hükümetin anlayış gösterip göstermemesinden daha çok, hükümetin politik gücünün devamlılığı ve ayakta kalabilmesi sorunu önemlidir. Bu durum, özel işletmeler için rekabet koşulları altındaki piyasa verimliliği sayesinde elde edilmeyip de tekel karlarını masseden ve her türlü devlet imtiyazına dayanan, gelir sağlamak amacıyla devletin tahsisat biçimini bozan müdahaleler için de geçerlidir.

2. Yabancı Ülkelerin Muhtemel Etkileri

Kamu işletmelerinin veya yüksek seviyede sübvansede edilen özel işletmelerin, istihdam politikasının temel unsurları ve sosyal hizmetlerin sunucusu olduğu bir ülkede, yabancı güçlü rakipler için piyasanın açılması beklenemez. Böylece, gerekli yatırımların finanse edilmesinde ülke imkanlarının eksikliği nedeniyle, ülkelerin zamanla kendi ekonomik potansiyelini ve üstünlük avantajlarını geliştirememeye tehlikesi doğmaktadır. Eğer, ulusal tasarruflar yatırımın finansmanı için yeterli olmazsa, açıkların kalkınma işbirliği çerçevesinde kamusal sermaye aktarımı ile kapatılması mümkün değildir. Kalkınmakta olan ülkelerdeki özel sermaye hareketleri artarken, kamusal transferlerin oranı tüm dünyada azalmaktadır. 1990`da toplam sermaye akışları üçte bir oranında iken bugün dörtte üç oranındadır. Oysa, doğrudan yatırımların yaklaşık yarısını özel sermaye oluşturmaktadır. Kredi veren bankalar gibi yatırım yapmak isteyen işletmeler de, kaynak aktarılacak bir ülkenin istikrarlı ekonomik kalkınması için hukuki, politik ve ekonomik koşullara daha çok dikkat etmektedirler. Etkin olmayan yönetim sistemlerinin korunması ve devletin piyasaya müdahalesi genelde tahmin edilmemektedir.

Bölge ülkelerinin ekonomik kalkınma sürecinde özelleştirme politikasının önemi büyüktür. Tutarlı bir özelleştirme olmadan yurt dışından özel yatırım sermayesini çekmek için çok az imkan bulunmaktadır. Çünkü, dolaysız yatırım - özellikle politik açıdan istikrarsız bölgelerde - yabancı

işletmelerin tamamen yeni bir iş yeri açmaları biçiminde değil de, daha çok hisseleri satın alınan mevcut işletmelerin yenilenmesi, geliştirilmesi ve global ağa dahil edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Özellikle, teşkilatlanmış sermaye piyasalarının daha az geliştiği ve aile işletmelerinin hakim olduğu ülkelerde uygun yatırım konusu ve ortak girişim için aday bulmak nispeten maliyetlidir. Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi çoğu kez borsa üzerinden yapılmaktadır. Bu da yabancı yatırımcıların piyasaya girişini bir hayli kolaylaştırmaktadır. Kişiler arasında pazarlık edilmiş ve imzalanmış ortaklık sözleşmelerine göre borsada koteli olan hisse senetleri, piyasadan çıkışı da kolaylaştırmaktadır. Her ikisi de yatırımcıların yurtdışı angajmanını arttırmaktadır.

III. GÜNEY AKDENİZ BÖLGESİ'NDE AB'NİN KALKINMA POLİTİKASI

1. 2010 Yılında Avrupa Serbest Ticaret Alanı ve Akdeniz Ülkeleri

Güney Akdeniz Bölgesi Ülkeleri'nin kalkınma perspektifi içinde Avrupa Birliği ile olan ilişkileri özellikle fiili ve politik önem taşımaktadır. Bu ilişkilere, 1995'te Barselona'da AB'ye üye 15 ülkenin ve Güney Akdeniz Bölgesi'nin 12 partner ülkesinin Dışişleri Bakanları'nın toplandığı konferansla birlikte yeni bir temel oluşturuldu⁹. 70'li yılların sonuna doğru ve 80'li yılların işbirliği anlaşması sistemi, ekonomik sektörde 2010 yılına kadar ikili anlaşmalar ağı düzeyine gelmesi beklenen, AB ve Akdeniz ülkeleri arasında sanayi ürünleri¹⁰ için büyük bir serbest ticaret alanı oluşturacak bağlılık anlaşmaları aracılığıyla ikame edilecektir. AB ile olan bu anlaşmalar, Güney Akdeniz Bölgesi Ülkeleri'ndeki bölgesel faaliyetlerin teşvik edilmesi için Akdeniz ülkelerinin kendi aralarındaki serbest ticaret anlaşmaları ile tamamlanabilir (ama bu bölgelerde şu an bu ayrı bir pazarlık konusu değildir). Serbest ticaret alanı ile, Akdeniz ülkelerinin ulusal ekonomilerindeki etkinliğin yükselmesi beklenmektedir. Böylece, Akdeniz ülkelerinin yatırımcılar, özellikle de AB'deki yatırımcılar için daha cazip bir yerleşim yeri oluşturması beklenmektedir. Avrupa kaynaklı yatırımlar, Akdeniz ülkelerinin kalkınma sürecini istikrarlı bir şekilde hızlandıracaktır. Gerekli liberalleşme ve uyum süreçleri, 1995 ve 1999 yılları arası için 4,685 milyar ECU seviyesinde topluluk bütçesinden ödenecek AB mali yardımlarıyla ve Avrupa Yatırım Bankası'ndan 3,4 milyar ECU büyüklüğündeki ilave kredilerle desteklenerek, kolaylaştırılacaktır.

⁹ İkinci Dışişleri Bakanları Konferansı 1997'de Valetta'da, üçüncüsü de Nisan 1999'da Stuttgart'ta yapılmıştır.

¹⁰ AB, tarım ürünleri ile ticarete minimum düzeyde tavizler de önermektedir. Kalkınma sürecindeki söz konusu ülkelerde, tarım ve hizmetler sektörünün dışa açılması (özellikle AB'ye) beklenmektedir. Bkz., Henri Ghesquiere, Impact of European Union Association Agreements on Mediterranean Countries, IMF Working Paper No. Wp/98/116, Washington, August 1998 (www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp98116.pdf).

Kuzey Akdeniz Bölgesi ülkeleri için daha geniş hedef perspektifleri bulunmaktadır (yani AB'ye girme kriterlerini yerine getirdikleri takdirde AB'ye tam üye olabilmeleri). AB'ye tam üyelik süreci içinde her üç ülke (Malta, Türkiye, Kıbrıs), AB ile Gümrük Birliği'ni kararlaştırdılar. Söz konusu Gümrük Birliği, önemli rekabet ve ek yardımla ilgili düzenlemeleri de içermektedir. Türkiye ile olan Gümrük Birliği, süreye uygun olarak 31.12.1995'te, Kıbrıs'la olan Gümrük Birliği ise birçok süre uzatmalardan sonra 1.1.1998'de yürürlüğe girdi. Sürekli süre uzatmalarına rağmen Malta, AB ile Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmek için henüz adımlar atmamıştır.

2. Güney Akdeniz Bölgesi'nde Ekonomik Farklılaşma

Ulaşılmak istenen serbest ticaret alanı - eğer planlandığı gibi gerçekleştirilebilirse - yüksek derecede heterojen olacaktır. Çünkü, söz konusu serbest ticaret alanı, çok farklı özelliklere sahip olan ülkeleri kapsayacaktır. Önemli ekonomik farklılıklar yalnızca AB ve Akdeniz ülkeleri arasında değil, Güney Akdeniz Bölgesi Ülkeleri grubunun kendi aralarında da bulunmaktadır (bunun için Tablo'ya bakınız):

- Akdeniz ülkeleri'nin yüzölçümü 300 km² ile 2,3 milyon km² arasında olup (Malta / Cezayir), nüfus 400.000'den 64 milyona kadar çıkmaktadır (Malta / Türkiye). Gayri safi yurtiçi hasıla 3 ile 191 milyar Dolar arasında seyretmekte (Malta / Türkiye) ve kişi başına düşen yıllık gelir ise 1.200 ile 15.870 Dolar arasında değişmektedir (Mısır/ İsrail).

- Ekonomik yapı (sektörlerin gayri safi yurtiçi hasıla payları) ile ilgili verileri istatistiki sorunlardan dolayı dikkatli yorumlamak gerekiyor; ama yine de söz konusu veriler ekonomi içindeki her sektörün ağırlığının çok farklı olduğunu göstermektedir. Örneğin, tarımın önemi Ürdün'de az; ama Mısır'da yüksektir. Cezayir'de hizmet sektörünün kapsamı nispeten az; ama Ürdün, Malta ve Kıbrıs'ta çok büyüktür. Mısır ve Türkiye'de imalat sanayiinin payı nispeten büyük; ama Cezayir'de daha düşük olup, bunun yerine Libya'da olduğu gibi, petrol ve doğalgaz sanayi daha fazla önem taşımaktadır.

- Ekonomik kalkınmanın finansmanında özellikle genel ve verimli yatırımlarda belirgin farklar dikkati çekmektedir. Kalkınma yardımı Ürdün'de %7,2 oranıyla Gayri Safi Milli Hasıla'nın (G.S.M.H.) büyük bir payını oluştururken, örneğin Türkiye'de ve İsrail'de G.S.M.H.'nin % 0,1'i veya % 0,4'ü olan bu yardım göz ardı edilebilir¹¹. Özel net sermaye girişlerinde Türkiye (5,6 milyar Dolar) Mısır'ın (1,4 milyar Dolar) bir hayli önündedir¹². Cezayir ve Ürdün'de ise sermaye çıkışı görülmektedir.

¹¹ Ancak, 1998/99 dünya gelişme raporuna göre; İsrail 389 Dolar'la kişi başına en yüksek resmi kalkınma yardımı almaktadır. Filistin'e yapılacak yardım, söz konusu bu yardımdan fazla olabilir. Ancak bunu kıyaslayabilmek için rakamlar bulunmamaktadır. Akdeniz ülkeleri grubunda 119 Dolar'la Ürdün, ikinci en yüksek kalkınma yardımı alan ülkedir.

¹² İsrail'e ilişkin bilgiler bulunmamaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların girişleri İsrail'de 2 milyar Dolar olup, Türkiye ve Mısır'da 700 milyon Dolar'ın üzerinde seyretmektedir¹³.

3. Sermaye Hareketlerinin Liberalleşmesi

Özel sermaye girişlerinin boyutu, önceden sağlanmış sermaye hareketlerinin liberalleşme boyutundan bağımsız değildir. Bu konuda da Güney Akdeniz ülkeleri grubunun çoğu heterojendir¹⁴. Mal ve hizmet ticareti ile ilgili sermaye hareketleri Mısır, Libya ve Suriye dışındaki tüm ülkelerde tamamen liberalleşmiştir.

Sermaye hareketleri açısından, kredi alma veya yerleşiklerin yurtdışından ya da yabancıların yurtiçinden değerli kağıtlar veya işletme hisseleri edinmesi durumunda farklılıklar söz konusudur¹⁵.

- Her türlü sermaye hareketleri kontrolleri Ürdün ve Lübnan'da tamamen, İsrail'de ise geniş ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

- Yabancıların doğrudan yatırımları Mısır, Ürdün ve Lübnan'da ve yerleşiklerin yurtdışı doğrudan yatırımları Cezayir, Suriye ve Türkiye dışındaki tüm ülkelerde sermaye hareketleri kontrolleri yapılmadan mümkündür¹⁶.

- Yurt dışında yerleşiklerin ve yurt içinde yabancıların her türlü kredi ve değerli kağıt işlemlerinde yalnızca Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Türkiye geniş ölçüde kısıtlamalar yapmamaktadır¹⁷.

Genel olarak İsrail, Ürdün ve Lübnan'da sermaye piyasasının liberalleşmesinde ilerleme sağlanmıştır. Bunun dışında, Mısır ve Türkiye'de sermaye hareketleri için nispeten az da olsa sınırlamalar vardır. Buna karşılık, Suriye'deki sistem içinde geniş ölçüde sermaye kontrolleri uygulanmaktadır. Fakat Cezayir, Fas, Tunus, Malta ve Kıbrıs'ta da sermaye bilançosu

¹³ Fas ve Tunus'un her birine verilen 300 milyon Dolar'ı da belirtmemiz gerekiyor. Ancak, bu oran söz konusu ülkelerin beklentilerinin ve isteklerinin çok daha gerisindedir.

¹⁴ Saleh M. Nsouli / Mounir Rached, Capital Account Liberalization in the Southern Mediterranean Region, IMF Paper on Policy Analysis and Assessment, No.PPAA/98/11, Washington, September 1998 (www.imf.org/external/pubs/ft/ppaa/ppaa9811.pdf). Jean-Pierre Chaffour/Loukas Stemitsiotis, Die Auswirkungen des Euro auf die Partnerländer im Mittelmeerraum, Europäische Kommission, GD II, Texte zum Euro, Nr.24, Brüssel, Juni 1998 (europa.eu.int/comm/dg02/document/europap/eup24en.htm). Malta, Türkiye ve Kıbrıs için de 3. dipnottaki Avrupa Komisyonu'nun güncel raporuna bakınız.

¹⁵ Libya'ya ilişkin bilgiler bulunmamaktadır.

¹⁶ Malta ve Kıbrıs'a ilişkin bilgiler bulunmamaktadır.

¹⁷ Deutsche Bank (Deutsche Bank Research, The Middle East and The Arab World – Economic Report and Directory, Frankfurt, October 1998), 1997 yılında sanayi ülkelerinin kalkınma aşamasında olan ülkelere verdikleri tüm portföy yatırımlarının sadece %4'ünün Ortadoğu ve Arap ülkelerine ulaştığını ve sadece üç ülkede - İsrail, Türkiye ve (kesintilerle birlikte) Lübnan'da - yoğunlaştığını dikkatlere çekti. Bu durum, sadece bu bölgelerdeki nispeten yüksek politik risklere değil, aynı zamanda finansal piyasaların dışı açılışının ve reformunun çok yavaş yürüdüğüne ve hala bazı ülkelerde yabancılar tarafından hisse senedi alımının yasak olmasına da dayanmaktadır. Bu bölgelerin (Türkiye, düşük ölçüde de İsrail ve Mısır hariç), düşük yurtdışı angajmanları sayesinde Asya Krizi sonrası finansal piyasalardaki dalgalanmalardan büyük oranda korunmuş olması küçük bir tesellidir.

işlemlerinde konvertibilite önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Söz konusu sermaye hareketlerini engelleyici politikalar, serbest ticaret alanının kuruluşu sonrasında, AB kaynaklı ve sürekli artmakta olan özel sermaye girişleri beklentileriyle uyumlu değildir.

Mağrip ülkelerinde sermaye piyasalarının liberalleşmesi ve mali sistem reformları, AB'nin Akdeniz ülkeleri politikasının kalkınmaya yönelik başarısı için gerekli ve henüz yerine getirilmeyen koşullardır¹⁸.

4. Serbest Ticaret Bölgesi'nde Ticari İlişkiler, Perspektifler ve Sorunlar

● AB–Akdeniz Ülkeleri Arasındaki Ticari İlişkiler

AB ve çoğu Güney Akdeniz ülkesi arasında daha şimdiden geniş kapsamlı ticari ilişkiler bulunmaktadır:

- AB'nin, ihracatçı ülke olarak önemi büyüktür. Toplam ithalatta AB'nin payı 1997'de yaklaşık %50 oranında ve çoğu Akdeniz ülkesinde Mısır, Ürdün ve Suriye hariç bu oranın üzerindedir. Zaman içerisinde (1997'yi 1990'la kıyaslarsak) AB'nin ağırlığı üç ülkede (Fas, Türkiye ve Tunus) büyük ölçüde arttı ve bir ülkede (Suriye) çok büyük ölçüde düştü.

- AB çoğu ülke için de en önemli piyasadır. Söz konusu piyasaya toplam ihracatın %40'ı ile %78'i arasında bir oran gitmektedir. Bu bölgenin komşu ülkeler ile büyük transit ticareti sayesinde Ürdün (%12), Lübnan (%23) ve Kıbrıs (%27) burada istisnaları oluşturmaktadır. 1990'dan bu yana Ürdün ve Suriye'de AB'ye yönelik ihracat açısından önemli bir artış, Malta ve Kıbrıs'ta belirli bir gerileme söz konusu olmuştur.

● Ticaretin Yön Değiştirmesi

Serbest ticaret alanının kurulmasının, yani genel anlamdaki bir gümrük indiriminin değil de dışlayıcı bir gümrük indiriminin genel olarak sonucu, ticaretin yön değiştirmesidir. Özellikle yüksek bir gümrük düzeyinde serbest ticaret anlaşması, partner ülkeden gelen malları talep edenler için ucuzlatıyor. Böylece, onlar da daha ucuz satan ihracatçı ülkeye yönelmektedirler. Bu ekonomik avantaj, toplam ekonomik dezavantajlar ile ilişkilidir. Tek tip gümrüklerde, eskiden en az fiyat isteyen ülkeden mallar alınırken, şimdi ticaretin yön değiştirmesi, malları ithal eden ekonominin aynı ithalat hacminde asıl ihracatçı ülkeden alınmasını içermektedir¹⁹.

¹⁸ Finansal sistemin gerekli reformlarının hangi hız ve derinlikte gerçekleştiği, Mağrip bölgesinin ilk ülkesi olarak, AB ile 2010 yılı sonrası için serbest ticareti amaçlayan bağımlık anlaşması imzalayan Tunus örneğinde görülebilir. Bkz., Tunisia–Banking System Issues and Statistical Appendix, IMF Staff Country Report No.97/129, Washington 1998 (www.imf.org/external/pubs/ft/scr/1998/cr98129.pdf).

¹⁹ Bu durum, talep edenlerin seçimi için (gümrüksüz veya gümrüklü) nihai fiyatın önemli olmasıdır. Fakat, gümrük gelirleri yurt içinde kalmakta ve hazineye gitmektedir. İhracat yapan ülke de sadece gümrüksüz dünya piyasa fiyatını benimsemektedir. Toplam ithalat için aynı gümrük oranında talep edenlerin seçtiği ülke, aynı zamanda en düşük dünya piyasa fiyatına sahip olan ülkedir. Eğer şimdiye kadar ihracat yapan ülke ile serbest ticaret alanı

Ancak, çoğu Akdeniz ülkesinde AB'den yapılan ithalat oranı bugün bile o kadar yüksek ki, AB'nin ithalat gümrüklerinin kalkmasından sonra önemli bir pay artışı imkansızdır ve ticaretin yön değiştirmesinin boyutu da, örneğin ABD ve Japonya'dan AB'ye, çoğu durumda küçük olmalıdır.

● Gelir Kayıpları

İthalat büyük ölçüde gümrükten muaf tutuldukça, devlet gelirlerinde önemli kayıpların oluşması madalyonun diğer yüzüdür. Vergi yapısı ve ticari ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda, dokuz Akdeniz ülkesi için gelir kayıpları tahmin edilmiştir. En yüksek kayıp Lübnan (toplam vergi gelirlerinin %29'u veya G.S.Y.İ.H.'nin %3,3'ü), Cezayir (19/2,2) ve Tunus'ta (16/3,2); orta derecede kayıp Mısır (8/1,3), Ürdün (12/2,0), Fas (10/2,5) ve Suriye'de (7/0,8) ve yok denecek kadar az kayıp İsrail ve Filistin'de bulunmaktadır. G.S.Y.İ.H.'nin %16'sı ve %31'i arasında bulunan devlet gelirlerindeki G.S.Y.İ.H.'nin yaklaşık %1'i ve %3'ü oranındaki gelir kayıpları, vergi sisteminin reformu yoluyla diğer gelir türlerini arttırarak veya giderleri kısararak nasıl karşılanacakları cevaplanmamış bir sorudur²⁰. AB finansal yardımları var mı ve hangi kapsamda var sorusu da açıktır.

● Rekabetin Artması

Gümrüklerin kaldırılmasının bir etkisi de, Akdeniz ülkelerinde sanayi sektöründeki rekabetin artmasıdır. Piyasanın dışa açılışı öncesinde gümrük koruma oranlarının yüksekliği, söz konusu etki üzerinde belirleyici olacaktır. 70'li yılların ortasından 90'lı yıllara kadar korumacılık düzeyinin düşürülmesinin ardından (yedi Akdeniz ülkesi için ortalama efektif gümrük haddi %21'den %13'e) tekrar korumacılıkta bir artış (1995'de yaklaşık %15) gözlenmektedir²¹. Güney Akdeniz ülkelerinin bu efektif himayeciliği sanayi ülkelerinin (%2) yanı sıra, diğer çoğu kalkınmakta olan ülkelere de yüksektir (Afrika hariç).

Buradan çıkan sonuç, rekabet baskısının giderek artacağıdır. Akdeniz ülkelerinin küçük ve orta ölçekli - kısmen modern teknoloji ve özellikle kalifiye işgücüne sahip, uluslararası firma ağlarına girmemiş, modernizasyon için gerekli mali kaynağı etkin olmayan ulusal bankacılık sisteminden alma şansları oldukça düşük olan - sanayi işletmelerinin bu baskıya dayanabilmeleri beklenemez²². Bu konuda Türkiye'nin tecrübelerine

oluşturulan ülkenin arasındaki dünya piyasa fiyatının farkı başlangıç durumundaki gümrükten düşük ise, yüksek dünya piyasa fiyatına rağmen gümrükten kurtuluş sayesinde talep, serbest ticaret alanı sağlayan ülkeye yönelmektedir. İthalatın yüksek ekonomik maliyet sorunu, sadece ithalat yapan ülkenin genel ve dışlayıcı olmayan gümrüklerinin kaldırılması ile sona erdirilebilir.

²⁰ George T. Abeb, Trade Liberalization and Tax Reform in the Southern Mediterranean Region, IMF Working Paper WP/98/49, Washington, April 1998 (www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9849.pdf).

²¹ Yine aynı kaynağın 16. sayfasına bakınız.

²² AB'nin, Akdeniz ülkeleri politikası ile ilgili ulaşılabilir belgelerinde genel olarak bu konu üzerinde bilgiler bulunmazken, Avrupa Komisyonu'nun AB'ye girebilmek için aday olan Malta, Türkiye ve Kıbrıs'ın bu Birliğe yakınlaşmalarına ilişkin raporları (3. dipnot) bu güçlüğü açık bir şekilde göstermektedir.

bakıldığında; Gümrük Birliği öncesinde 1995'te yaklaşık 20.000 küçük ve orta ölçekli işletme (ticari işletmeler hariç) feda edilmek zorunda kalmışsa da, büyük bir iç piyasaya sahip olan bu ülkenin bütün olarak dinamik bir kalkınması sayesinde yaklaşık 23.000 yeni küçük ve orta ölçekli işletmeler kurulabilmiştir²³. Avrupa Komisyonu, AB'ye aday ülkelerden Malta ve Kıbrıs'a ilişkin raporunda da söz konusu ülkelerdeki (istihdam için önemli) küçük ve orta ölçekli işletmelerin AB'deki rakipleriyle rekabete dayanıp dayanamayacakları konusunda kaygılarını belirtmiştir.

● Cari İşlemler Açığı

İthal mallarındaki yaklaşık %15 ve üstü oranındaki ucuzlama karşısında ithalat hacminin büyümesi ve cari işlemler açığının ortaya çıkması beklenmektedir²⁴. Gümrüklerin kaldırılmasının bu etkisi, Türkiye örneğinde olduğu gibi, ampirik olarak da çoğu kez ispatlanmıştır. Bu tür bir açığın finansmanı, örneğin sermaye ithalatı veya devalüasyona gidilmesi, her ülkenin yapısına bağlıdır. Sonuç olarak, devalüasyona giden ülkenin ihracat gücü daha iyiye gitmekte; ama diğer taraftan ithalatı pahalılaşmaktadır. Eğer, temel ihtiyaçları önemli ölçüde karşılayan malların (örneğin, gıda maddeleri) ithalat zorunluluğu varsa ve bunların fiyatlarındaki artış oranı yüksekse, sosyal gerilimler ortaya çıkabilir.

● Yerleşim Yeri Cazibesi

Piyasanın dışa açılması ile birlikte bir yandan Akdeniz ülkelerinde ihraç mallarının üretiminde kullanılan ithal mallarının ucuzlaması, (devalüasyondan bağımsız) bu ülkelerin uluslararası rekabet gücünü ve ihracat sanayisi için yerleşim yeri cazibesini iyileştirirken, diğer yandan bu ülkelerin iç piyasasına yönelik olarak artık Avrupa'da da ürünler imal edilip, gümrüksüz olarak ihraç edilebilmektedir. Bu iki etkiden hangisinin daha ağır bastığını genel olarak söylemek zordur. Fakat, ithal ürünlerinde sağlanan gümrük muafiyetiyle birlikte, Avrupalı işletmelerin Akdeniz bölgesinde büyük bir yatırım patlamasına neden olacağı düşüncesi muhtemel görülmektedir. Çünkü, birçok ülkede eskiden beri Avrupalı işletmelerin ihracata yönelik üretimleri, serbest bölgelerde ve özel iktisadi alanlarda gümrüksüz ithalat ve yerel üretim faktörleri (özellikle uygun işgücü) ile kombine edilebiliyordu. Böylece, yerleşim yeri cazibesi ihracata yönelik işletmelerde AB ile serbest ticaret anlaşmasıyla otomatik olarak artmamaktadır. Belki de piyasa ekonomisi içerisindeki reform politikasının, bir hükümetin serbest ticaret anlaşmasını imzalaması sayesinde, işletmelerde ve yatırımcılarda inandırıcılığı ve güvenirliliği sağladığı ve böylece de genel olarak istikrarsız dünya bölgelerinde yatırım ortamını iyileştirdiği söylenebilir.

²³ Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'ye ilişkin raporuna bakınız (3. dipnot).

²⁴ Akdeniz ülkelerinin AB piyasasına girişi şu an ki durumda hemen hemen hiç kolay olmayacaktır. Çünkü daha bugünden sanayi malları için gümrük muafiyeti sağlanmaktadır. Ayrıca, kotaların ve diğer tarife dışı ticari engellerin kaldırılması sadece birkaç durumda etkili olmaktadır. Böylece, Akdeniz ülkelerinin AB'ye ihracatlarında büyük bir artış beklenmemektedir.

IV. SONUÇ

Geçmişte Güney Akdeniz Ülkeleri'nin ekonomik kalkınması değişik şekillerde gerçekleşmiştir. AB'nin ortak Akdeniz politikasıyla da söz konusu bu durumda bir değişiklik olmayacaktır. Akdeniz ülkelerinin potansiyeli geliştikçe, liberalleşme ve yapısal uyum vazgeçilmez olacaktır. Fakat, serbest ticaret alanı burada her sorunun çözümü olmadığı gibi, tek başına düşünüldüğünde riskli sonuçları da beraberinde getirebilir. AB, sonradan büyük bir ihtimalle hayal kırıklığına dönüşebilecek, gerçekçi olmayan yüksek beklentiler uyandırmamalıdır. Gerçekten de AB'nin Akdeniz politikası esas itibarıyla şimdiden genel deklarasyonlarda ve programlarda olduğundan önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir.

Serbest ticaret politikasının ek mali önlemleri öyle donanmış olmalı ki, kaynaklar özellikle uyum sağlama yükümlülüğünün en yüksek olduğu yerde etki etmelidir. Buna ulaşmak kolay değildir. Her bir partner ülkenin özelliklerinin yanı sıra (büyüklüğü, gelir düzeyi, ekonomik yapısı, şimdiye kadar ki dışa açılımı vs.) dışa açılım politikasının bütçe ve sosyal sonuçlarını da göz önüne alan, uygun bir ülke stratejisi gerekmektedir. Kamuoyunda Akdeniz politikasının avantajlarını ve risklerini gerçekçi olarak tahmin edebilmek için, Avrupa Komisyonu'nun Malta, Türkiye ve Kıbrıs'a ilişkin hazırladığı raporlara benzer raporların, diğer Akdeniz ülkeleri için de yayınlanması çok faydalı olacaktır.

Tablo 1 : Güney Akdeniz Bölgesi Ülkeleri'nin Ekonomik Durumu, Yapısı ve Kalkınmasına İlişkin Rakamlar

	Mısır	Cezayir	İsrail	Ürdün	Lübnan	Libya	Malta	Fas	Filistin	Suriye	Türkiye	Tunus	Kıbrıs
Yüzölçüm (1 000 km ²) 1996	998	2381	20	98	10	1759	0,3	711	6	185	769	164	9
Nüfus (milyon) 1997	60,3	29,3	5,7	4,4	4,2	5,2	0,4	27,5	2,3	14,5	63,7	9,3	0,7
G.S.Y.İ.H. (milyar \$) 1997	75,5	43,7		7,0	15,0		3,2	33,5			190,7	19,0	8,5
Kişi başına G.S.M.H. (\$) 1997	1180	1490	15870	1570	3350	4100	8828	1250	1857	1160	3130	2090	11630
Nüfusun yıllık büyüme oranı (1991-1997)*	2,0	2,3		3,7	1,8			1,9			1,7	1,8	
İşgücünün yıllık büyüme oranı (1991-1997)	2,8	4,1		5,3	2,9			2,5			2,1	3,0	
G.S.Y.İ.H.'nin yıllık büyüme oranı (1987-1997)	4,0	0,5	6,0	3,7	7,5		5,7	2,6		7,1	3,9	4,3	4,4
Kişi başına G.S.M.H.'nin yıllık büyüme oranı (1987- 1997)	2,3	-2,1		-1,0	6,4			0,7			2,1	2,1	
1997 G.S.Y.İ.H.'deki payı: tarım*	17,7	11,7		3,5	12,4		2,9	15,3			15,1	13,3	4,5
1997 G.S.Y.İ.H.'deki payı: toplam sanayi (inşaat dahil)	31,8	49,9		25,2	26,5		27,3	33,2			22,1	27,4	22,7
1997 G.S.Y.İ.H.'deki payı: (sadece) imalat sanayi	25,2	9,1		12,9	17,3			17,6			18,1	17,7	
1997 G.S.Y.İ.H.'deki payı: hizmetler sektörü	50,5	38,4		71,3	61,1		69,8	51,5			62,8	59,4	72,8
İhracatın G.S.Y.İ.H.'deki payı 1997	20,2	33,1		50,9	10,4		85,0	30,4			27,2	42,3	46,4
AB'nin ihracattaki payı 1990	39	70		4	26		77	61		42	54	77	37
AB'nin ihracattaki payı 1997	41	62		12	23		54	69		55	47	78	27
AB'nin ithalattaki payı 1990	44	65		31	43		76	50		45	43	65	52
AB'nin ithalattaki payı 1997	39	61		38	47		71	78		26	51	74	48
AB'nin turizm gelirindeki payı 1996	37,2			19,6	26,8		87,2	44,1		4,2	43,8	50,2	65,7
AB'nin göçmen akışındaki payı 1995	5060			1244	350		7	1904		400	3327	680	
AB'den gelen doğrudan yabancı yatırımlar 1995 (milyon \$)	1000		501	43	35		60	417		77	1037	250	80
Dış borçların G.S.M.H.'ye oranı (%) 1996	46,0	76,1	50,0	111,9	30,7	17,0	22,0	57,7		130,5	46,5	50,8	30,3
Dış borç servisinin ihracata oranı (%) 1996	15,5	25,0	9,5	13,9	10,2	9,0		34,3		29,1	22,4	16,5	
Kalkınma yardımının G.S.M.H.'ye oranı (%) 1996	3,3	0,7	0,4	7,2	1,8			1,8		1,4	0,1	0,7	
Özel net sermaye girişleri 1996 (milyon \$)	1434	-72		-119	740			388		77	5635	697	
Doğrudan yabancı yatırımlar 1996 (milyon \$)	734	4	2110	16	80			311		89	722	320	
Kamu gelirlerinin G.S.Y.İ.H.'ye oranı (%) 1997	24,9	31,0		30,2	16,3	24,7		24,5	17,2	25,9		24,5	
AB ithalat gümrüklerinin G.S.Y.İ.H.'ye oranı (%) 1994-1996	1,3	2,2	0,2	2,0	3,3			2,5		0,8		3,2	
Ağırlıklı ortalama gümrük tarifesi (%) 1996-1997	28,0	19,4	7,2	16,5	24,2			19,3		35,0		32,0	

*Büyüme oranları ve paylar yüz üzerinden verilmiştir. G.S.Y.İ.H. = Gayri Safi Yurtiçi Hasıla; G.S.M.H. = Gayri Safi Milli Hasıla

Kaynaklar: Veriler değişik kaynaklardan alınmıştır. Öncelikle I.M.F. tarafından yayınlanan ülke raporları kullanılmıştır (Country at-a-Glance, 3.dipnota bakınız). Eksiklikler 3.dipnotta adı geçen Deutsche Bank, Avrupa Komisyonu ve I.M.F.'nin yayınladıkları rakamlar ile tamamlanmıştır. Tablonun birinci sütununda belirlenen referans periyotlarına göre, rapor dönemlerinde yıllık sapmalar görülebilir. AB ticaretiyle ilgili veriler ağırlıklı olarak I.M.F.'nin "Direction of Trade Statistics" kaynağından alınmıştır.